

**ՆԻԶԱՄԻԻ «ԼԵՅԼԻ ԵՎ ՄԵՋՆՈՒՆ» ՊՈՆԵՄԻ ՀԱՅԵՐԵՆ
ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՏԿԱԿԱՆ ՓՈԽԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ
ՍԻԼՎԱ ՊԱՊԻԿՅԱՆ**

ՀՀ ԳԱԱ Հ.Աճառյանի անվ. լեզվի ինստիտուտ
Ավագ գիտաշխատող, ք. գ. թ., դոցենտ
papikyansilva@yandex.ru

DOI: 10.57236/1829-0183-2024.1(30)-26

Համառոտագիր

Նիզամիի «Լեյլի և Մեջնուն» պոեմը, որն Արևելքի պոեզիայի լավագույն նմուշներից մեկն է, նույնանուն հերոսների դժբախտ սիրո պատմությունն է: Պոեմը հայերեն թարգմանվել է 1947 թ.: Թարգմանիչները (Մ.Խերանյան, Ս.Տարոնցի, խմբագիր՝ Ավ. Իսահակյան), բազմաթիվ հատկական փոխառություններ են գործածել՝ յուրահատուկ հմայք, կոլորիտ և արտահայտչականություն հաղորդելով նրան: Հատկական փոխառությունները (անվանում են նաև տարաշխարհիկ բառեր, էկզոտիզմներ) շատ են հանդիպում թարգմանական գրականության մեջ և մամուլում: Սրանք օտար երկրի մշակույթին, հոգեկերտվածքին վերաբերող բառեր են, որոնք իրենց համարժեքը չունեն փոխառու լեզվում, սովորաբար չունեն հոմանիշներ և հականիշներ, բնորոշում են օտար իրություններ (ոեալիաներ), երբեմն կարող են նկարագրական բացատրություն ունենալ:

Պոեմում հանդիպող հատկական փոխառությունները դասակարգել ենք ըստ հետևյալ իմաստային խմբերի՝ 1. գրական ժանրեր, 2. պետական-կառավարման մարմիններ, կոչումներ, 3. հագուստ, զարդ, 4. երգ, երաժշտական գործիք, 5. կրոնական բառեր, 6. ընդհանուր բառեր:

Քննությունից պարզվում է, որ Նիզամիի «Լեյլի և Մեջնուն» պոեմի թարգմանությունում գործածված հատկական փոխառությունների մի մասը արաբական ծագում ունի (*ալլահ, բեյթ, գազել, խալիֆ, հադիս, հաջի, շեյխ, սալամ, սուլթան, քասիդ* և այլն), մի մասը՝ իրանական (*դերվիշ, խոջա, շահ, շահնշահ, սուրմա*), մի մասն էլ յուրացվել հայերենի բառապաշարի մեջ:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ. հատկական փոխառություն, իմաստային խումբ, թարգմանություն, փոխառու լեզու, իրություններ (ոեալիաներ), միջազգային բառեր, բառապաշար, արաբական ծագման հատկական փոխառություններ, իրանական ծագման հատկական փոխառություններ:

**EXAMINATION OF EXOTICISMS IN ARMENIAN TRANSLATION OF NIZAMI'S
POEM "LAYLA AND MAJNUN"**

PAPIKYAN SILVA

NAS RA Institute of Language after H. Acharyan
Senior researcher, PhD, Associate professor
papikyansilva@yandex.ru

Abstract

Nizami's poem "Layla and Majnun", one of the best examples of Eastern poetry, is the story of the unhappy love between Layla and Majnun. The poem was translated into Armenian in 1947. The translators (M. Kheranyan, S. Tarontsi, editor Av. Isahakyan) used a lot of exoticisms, giving it a unique charm, colour and expressiveness. Exoticisms are widely used in translated literature and the press. These are words related to the culture and mentality of a foreign country, which do not have their equivalent in the borrowed language. They usually do not have synonyms and antonyms, describe foreign realia, sometimes they can have a descriptive explanation. The exoticisms found in the poem are classified according to the following semantic groups: 1. literary genres, 2. state government bodies, titles, 3. clothes, jewellery, 4. song, musical instruments, 5. religious words, 6. general words. The examination reveals that some exoticisms used in the translation of Nizami's poem "Layla and Majnun" are of Arabic origin (Allah, beit, gazelle, khalifa, hadith, haji, sheikh, salam, sultan, qasid, etc.), some are of Iranian origin (dervish, khoja, shah, shahnshah, surma), and some were adopted into Armenian vocabulary.

Keywords and phrases: exoticisms, semantic group, translation, borrowed language, realia, international words, vocabulary, exoticisms of Arabic origin, exoticisms of Iranian origin.

**ИЗУЧЕНИЕ ЭКЗОТИЗМОВ В АРМЯНСКОМ ПЕРЕВОДЕ
ПОЭМЫ НИЗАМИ «ЛЕЙЛИ И МАДЖНУН»**

ПАПИКЯН СИЛЬВА

Институт языка им. Р. Ачаряна НАН РА
Старший научный сотрудник, к.ф.н., доцент
papikyansilva@yandex.ru

Аннотация

Поэма Низами «Лейли и Маджнун», один из лучших образцов восточной поэзии, представляет собой историю несчастной любви Лейли и Маджнуна. На армянский язык поэма была переведена в 1947 году. Переводчики (М. Херанян, С. Таронци, редактор Ав.Исаакян) использовали много экзотизмов, придав ей неповторимое очарование, колорит и выразительность. Экзотизмы широко используются в переводной литературе и прессе. Это слова, связанные с культурой и менталитетом чужой страны, не имеющие эквивалента в заимствующем языке. Они обычно не имеют синонимов и антонимов, описывают иностранные реалии, иногда могут иметь описательное объяснение.

Встречающиеся в поэме экзотизмы классифицированы на следующие семантические группы: 1.литературные жанры, 2.органы государственной власти, титулы, 3.одежда, украшения, 4. песни, музыкальные инструменты, 5. религиозные слова, 6. общие слова.

В результате анализа было определено, что некоторые экзотизмы, использованные в переводе поэмы Низами «Лейли и Маджнун», имеют арабское происхождение (Аллах, бейт, газель, халиф, хадис, хаджи, шейх, салам, султан, касид и др.), некоторые – Иранского происхождения (дервиш, ходжа, шах, шахншах, сурма), а некоторые были приняты и натурализованы в армянской лексике.

Ключевые слова и фразы: экзотизмы, семантическая группа, перевод, заимствованный язык, реалии, международные слова, лексика, экзотизмы арабского происхождения, экзотизмы иранского происхождения.

Ներածություն

Նիզամին՝ Աբու Մուհամադ իբն Յուսուֆ (ծնվել է մոտ 1141թ., մահացել՝ մոտ 1209 թ.) հայտնի պարսիկ բանաստեղծներից է, որն իր ժամանակի ամենազարգացած մարդկանցից մեկն է եղել՝ քաջատեղյակ արաբական և պարսկական գրականությանը, բժշկությանը, աստղագիտությանը, մաթեմատիկային, փիլիսոփայությանը, աստվածաբանությանը և այլն: Նա գրել է ուրաջաթներ, գազելներ, որոնցից շատերը մեզ չեն հասել: Հայտնի է, որ մեզ հասել է նրա «Խամսեն» կամ «Փյանջ գյանջը»՝ «Հինգ գանձը»՝ «Գաղտնիքների գանձը» («Խոսքով և Շիրին», «Լեյլի և Մեջնուն», «Հաֆթ Պեյքեր»՝ «Յոթ պատկեր»՝ բաղկացած յոթ նովելներից: Վերջին պոեմը՝ «Իսկանդեր Նամեն», վերաբերում է Ալեքսանդր Մակեդոնացու կյանքին և գործին, սակայն ներառում է նաև Արևելքում վաղուց տարածված լեգենդներ և առասպելներ):

Նիզամին սուֆիզմի¹ հետևորդ էր: Սուֆիզմը արաբապարսկական փիլիսոփայության խառնուրդ է, որի հիմնական գաղափարախոսությունն այն է, որ մարդ ձգտում է աստվածության, ուզում է միանալ բնությանը: Ըստ այդմ՝

¹ Սուֆիզմը առաջացել է 7-8-րդ դարերում: Այն միստիկ-ճգնավորական ուղղություն է: Սուֆի բառի ծագումը, ենթադրվում է, կապված է «սուֆի»՝ բուրդ բառի հետ (ճգնավորները հագել են բրդից հագուստներ): Ուսմունքի ներկայացուցիչները թողել են աշխարհիկ կյանքը, նվիրվել ճգնավորության նրանց կարծիքով՝ անընդմեջ պաշտամունքային արարողությունները կարող են մարդուն օգնել ձեռք բերելու բարձրագույն երանություն, որ կնպաստի «բարձրագույն գիտելիքի»՝ Ալլահի ճանաչմանը: Սուֆիզմի աստվածաբանության գլխավոր խնդիրը Ալլահին ճանաչելն է, նրա հետ ծովվելը: Ավելի մանրամասն տե՛ս [7, էջ 332-333]:

մարդը՝ որպես աստվածություն, պետք է ազատ լինի: Կարելի է ասել՝ յուրատեսակ պանթեիզմ է:

Խորհրդային Միությունում Արևելքի մեծագույն բանաստեղծի՝ Նիզամիի ծննդյան 800-ամյակը նշվել է 1947թ.: Նույն թվականին լույս է տեսել պոեմի հայերեն թարգմանությունը Ավ. Իսահակյանի խմբագրությամբ (թարգմանիչներ՝ Մկրտիչ Խերանյան, Սողոմոն Տարոնցի): Թարգմանության ընթացքում թարգմանիչները գործածել են բազմաթիվ հատկական փոխառություններ, որոնք յուրահատուկ հմայք, կոլորիտ և արտահայտչականություն են հաղորդում պոեմին²:

Այս հոգվածում մեր նպատակն է դիտարկել հատկական փոխառությունները Նիզամիի «Լեյլի և Մեջնուն» պոեմում, որը Սաուդյան Արաբիայի տարածքում ապրած արաբ պատանի Քեյսի՝ Մեջնունի խելագար սիրո մասին է, որ վերջանում է նրա և Լեյլիի մահով:

Ընդհանուր փոխառությունների մեջ մի առանձին շերտ են ներկայացնում հատկական փոխառությունները: Սրանք այն փոխառյալ բառերն են, որոնք հատուկ են որևէ ժողովրդի նիստուկացին, սովորույթներին, ծեսերին, իրերին և այլն, ինչպես՝ *մահառաջա*, *սակուրա*, *կիմոնո* և այլն: Դրանք տվյալ ժողովրդի աշխարհայացքի, կենցաղի հիման վրա առաջացած բառեր են: Կարևորվում է նաև պատմական ժամանակաշրջանը, քանի որ լեզուն և

² Պոեմի համառոտ բովանդակությունը հետևյալն է: Արաբ շեյխը, որ երկար տարիներ երեխա չէր ունենում, վերջապես հայր է դառնում, որդուն անվանում են Քեյս: Մեծանալով՝ նա սկսում է հաճախել դպրոց, որտեղ էլ հանդիպում է Լեյլիին՝ հարևան ցեղից: Լեյլիի և Քեյսի սերը փոխադարձ էր, սակայն Քեյսի սերը հիվանդագին էր, և շրջապատում սկսում են ծաղրել նրան՝ անվանելով Մեջնուն, որ արաբերեն նշանակում է «խելագար»: Քեյս-Մեջնունի հայրը գնում է խնամախոսության Լեյլիի ծնողների մոտ, սակայն մերժվում է, քանի որ նրանք չեն ուզում իրենց աղջկան ամուսնացնել խելագարի հետ: Քեյս-Մեջնունը հուսահատությունից պատառոտում է հագուստները և գնում անապատ, որտեղ էլ սկսում է գրել բեյթեր՝ բանաստեղծություններ՝ նվիրված իր սիրուհուն: Մեջնունին բուժելու փորձերն անհաջող են անցնում, նա ընկերանում է վայրի գազանների հետ և ապրում անապատում: Այդ ընթացքում Լեյլիին ամուսնացնում են Իբն-Սալամի հետ, սակայն երիտասարդ կինը չի ցանկանում, որ նա մերձենա իրեն՝ սպառնալով ինքնասպան լինել: Իբն-Սալամը տրվում է հարբեցողության և մահանում է: Հիվանդանում և մահանում է նաև Լեյլին: Իմանալով այդ մասին՝ Մեջնունը գալիս է նրա գերեզմանի մոտ, մի քանի բեյթեր ասում, արտասուք թափում, գլուխը դնում շիրիմին և մահանում: Գիշատիչներն են պահպանում նրա դին և մեկ տարի անց թողնում, հեռանում են: Այդ ժամանակ էլ գտնում են Մեջնունի դին, սգում և թաղում Լեյլիի կողքին: Գույժն անցնում է գյուղից գյուղ և դառնում լեզենդ, սիրահարների գերեզմանն էլ՝ ուխտատեղի:

տվյալ ժողովրդի պատմությունը փոխկապակցված են: Հատկական փոխառություններին անդրադարձել ենք մեր մի քանի հոդվածներում³: Սրանք օտար երկրի մշակույթին, հոգեկերտվածքին վերաբերող բառեր են, որոնք իրենց համարժեքը չունեն փոխառու լեզվում, սովորաբար չունեն հոմանիշներ և հականիշներ, բնորոշում են օտար իրույթներ (ռեալիաներ), երբեմն կարող են նկարագրական բացատրություն ունենալ: Իհարկե, ժամանակի ընթացքում դրանց մի մասը կարող է մեծացնել իր գործածության հաճախականությունը և յուրացվել, հաճախ էլ՝ հարել միջազգային բառերի շերտին:

Ընդունված է հատկական փոխառությունները դասակարգել հետևյալ իմաստային խմբերում՝ *պեղական-կառավարման մարմիններ, հագուստ, դիմելածն, դրամական միավորներ, պարեր, գրական ժանրեր, կերակրատեսակներ, խմիչք, կացարան, ռազմական գործ* և այլն: Պետք է նկատի ունենալ, որ ցանկացած դասակարգում որոշակի պայմանականություն ունի:

Պետք է նշել, որ «Լեյլի և Մեջնուն» պոեմի հայերեն թարգմանությունում գործածված հատկական փոխառությունները հիմնականում արաբական կամ իրանական ծագում ունեն:

Պոեմում հանդիպող հատկական փոխառությունները մենք դասակարգել ենք հետևյալ խմբերում՝ 1. *գրական ժանրեր*, 2. *պեղական- կառավարման մարմիններ*, 3. *հագուստ, զարդ* 4. *երգ, երաժշտական գործիք*, 5. *կրոնական բառեր*, 6. *ընդհանուր բառեր*:

1. Գրական ժանրեր

Բեյթ-ը պոեմում ամենաշատ գործածվածն է, որն արաբական ծագում ունի. այն բաղկացած է երկու տողից և համեմատաբար ավարտուն իմաստ ունի: *Բեյթերով* գրվում են բանաստեղծության որոշ տեսակներ՝ *գազելը, քասիդը*: *Բեյթը* կարող է լինել նաև երկուտողանի ինքնուրույն բանաստեղծություն, որն աֆորիզմի բնույթ ունի [4, էջ 53-54]: Մեջնունը ինքը գրում էր բեյթեր: Օր.՝ «Դեպ կինը տաժած սիրուց բոցակեզ՝ / Խելագարվել է, ինչպես

³ Տե՛ս Ս.Պապիկյան, *Արաբական ծագման հայրկական փոխառությունների քննություն*//Գավառի պետական համալսարան, «Գիտական հոդվածների ժողովածու», 2021, 10, էջ 341-349: Նույնի՝ *Հայրկական փոխառությունների քննություն*, Գավառի պետական համալսարան, «Գիտական հոդվածների» 2021, 11, էջ 313-323: Նույնի՝ *Իրանական ծագման հայրկական փոխառությունների քննություն* // «Լեզու և լեզվաբանություն», 2022, 1 /26/, էջ 77- 84:

տեսնում ես, / Գիշեր ու ցերեկ *բեյթեր* է ասում, / Սիրուհու բույրը հովերից ուզում» [6, էջ 76]: Մեռնելուց առաջ էլ Մեջնունը Լեյլիի գերեզմանին բեյթեր է ասում. «Ասաց մի քանի *բեյթեր* տխրաբառ, / Արտասուք թափեց դառն, վշտավառ, / Ձեռները ուղղեց նա դեպի աստված, / Փակեց աչքերը և այսպես ասաց» [6, էջ 200]:

Գազել < արաբ. *gazāl*: Արևելյան քնարերգության մեջ մշակված երկտող տներով ոտանավոր, որ միահյուսվում են ամեն զույգ տողի վերջում կրկնվող *ռեդիֆով* (*ռեդիֆ* - «արևելյան ժողովուրդների պոեզիայում լայնորեն տարածված հնարք՝ մեկ կամ մի քանի բառերի կրկնություն տողերի վերջում. Կրկնվող բառերին նախորդում է հանգը. այն գործածվում է *գազել*, *ռուբայի*, *մուխամմազ* բանաստեղծությունների մեջ») [3, էջ 476, 4, էջ 216-217]: *Գազելը* խոհափիլիսոփայական բնույթի է՝ բաղկացած բեյթերից, որն ունի հանգավորման կայուն եղանակ: Գազելները սիրո, տխրության և թախծի երգեր են: Օր.՝ «...Գազելներ է նա երգում վշտահեղձ, / Ե՛վ երգիչ է նա, և՛ լավ բանաստեղծ», «Մեն-մի գազելով, որ նա է հյուսում / Հազար անպատկառ բաներ է ասում» [6, էջ 46]:

Քասիդ < արաբ. *qasīd* «նշան բռնել»⁴: Հիմնականում հանդիսավոր, ներբողական բնույթի բանաստեղծություն է՝ բաղկացած երկտողանի տներից՝ *բեյթերից*. Նման է *գազելին*, սակայն երկար է, կարող է ունենալ հարյուրավոր բեյթեր [4, էջ 304, նաև 8, շ.121-122]: «Մի թալիսման էր, մի խարույկ անշեջ. / Նա՛ ջահելության *քասիդ* պատվական [6, էջ 15]:

Քասիդ-ը տարածված է եղել միջնադարում: Սովորաբար դրանք նվիրվում էին զորավարներին, թագավորներին:

2. Պետական-կառավարման մարմիններ, կոչումներ

Դեհկան < պարսկ. *dēhkān*: Սկզբնապես ուներ «հողատեր, կալվածատեր» իմաստները: Հետագայում *դեհկան* կոչվեցին նաև գյուղացիները: Ս. Մալիսայանցի բառարանում [5, էջ 502] *դեհկան* բառի բացատրությունը հղվում է *դեհպետ*-ին՝ հետևյալ բացատրությամբ՝ «դեհի՝ գիւղի՝ գաւառի պետ, կուսակալ, իշխան»: Օր.՝ «Մի պարսիկ *դեհկան*, ճարտար, սրատես / Մեջնունի հորը հիշում է այսպես» [6, էջ 139]:

⁴ Պոեմում գործածված է *քասիդ* ձևը:

խալիֆ < արաբ. *califa*. *խալիֆները* համարվում էին Մուհամեդի հաջորդներ, որ համատեղում էին աշխարհիկ և կրոնական գործառույթները Մուհամեդից հետո արաբների ստեղծած պետություններում. Մահմեդականների հոգևոր և աշխարհիկ գլխավորի տիտղոսն է [1, էջ 554]: «Թեկուզ *խալիֆի* հռչակ ունենա, /Քեզ մոտ հաց կերավ- ստրուկ կդառնա» [6, էջ 170]:

խոջա < պարսկ. *xoğa*՝ «մեծ, ուսուցիչ». «Օ՛, բարի *խոջա*, քնքուշ, սիրալիր, /Վտանգավոր է ճամփան, ետ դարձիր» [6, էջ 235]: ՀԲԲ-ում *խոջա* բառի բացատրությունը հղվում է *խօջա/խօջայ/*-ին, որը բազմիմաստ է՝ *մեծ, տարիքն առած, խոշոր, թուրք կամ պարսիկ ուսուցիչ, մոլլա Նասրեդդինի մակդիրը, հայ վաճառական (Ջուղայի, Ագուլիսի)*: Պոեմում բառը գործածված է «ուսուցիչ, հոգևորական» իմաստով: «Հայոց լեզվի բարբառային բառարանում» *խոջա* բառի բացատրությունը հղվում է *ղոջա*-ին⁵: Բարբառներում հանդիպում է *ղոջա, ղոճա* «հարուստ, ուսուցիչ, զվարճախոս /մարդ/», *ղոչա* «1.մեծ, աժդահա, 2. ծեր» [2, էջ 355- 356] տարբերակներով:

Շահ < պարսկ. *šāh* «թագավոր»՝ «ընդհանուր անուն Պարսկաստանի թագավորների» [5, էջ 492]: «Զարմացած շահը շտապեց այնժամ, / Որ գուցե փրկի մարդուն տարածամ» [6, էջ 169]:

Շահնա < պարսկ. *šahna* (սկզբնապես՝ ցեղապետերին տրվող տիտղոս): Բառը հայերենում բազմիմաստ է. «1.Թագավորի կողմից նշանակված վերակացու՝ քաղաքում կարգ պահպանելու համար, ոստիկան: 2. Թաթարական տիրապետության շրջանում՝ վարչական և հարկահան պաշտոնյա: 3. Թուրքիայում՝ գյուղերի հարկերը բնատուրքով գանձող կապալառու» [5, էջ 494]: Պոեմում բառը «ցեղապետ» իմաստն ունի. «Երբ *շահնան* լսեց այդ՝ անմիջապես / Ֆշշաց վրիժոտ շահմար օձի պես» [6, էջ 46]:

Շահնշահ < պարսկ. *šah* –ից. *šāhānšāh*՝ «թագավորների թագավոր, արքայից արքա, որին հպատակվում են ուրիշ թագավորներ, պարսից թագավորների տիտղոս» [5, էջ 492]. «Բարի՛ մարդ, դու իմ նո՛ր ծանոթ, / Դեռ ինձ չեն գերել կրքերն հիվանդոտ, / Ես *շահնշահ* եմ, թեև վշտալից, / Եվ չեմ ամաչում ինքս ինձանից» [6, էջ 238]:

⁵ «Հայոց լեզվի բարբառային բառարան», հհ. Ա-Է, Ե., 2001-2012 (այսուհետև՝ ՀԼԲԲ) :

Շեյխ < արաբ. šēx (*ծերունի, վանահայր, գիտուն*) «իսլամական վանքի մեծավոր, առաջնորդ» [5, էջ 514]: Օր.՝ «Երգելով այդպես, նա Նեջդը գնաց՝ / Վեհաշուք *շեյխի* կերպարանք մտած» [6, էջ 75-76]:

Սուլթան < արաբ. sultān՝ «ընդհանրապես՝ մահմեդական ազգերի թագավոր, մասնավորապես՝ օսմանական թուրքերի թագավոր. երբեմն գործ է ածվում իբրև հատուկ անուն կանանց և տղամարդկանց» [5, էջ 247]: «Դեմքիդ սուլթանը մագերիդ տակ մերձ/ Հաբշտանն ու Չինը գրավեց» [6, էջ 136]:

3. Հագուստ, զարդ

Ապարոշ՝ «տղամարդկանց և կանանց գլխի փաթույթ՝ իբրև զարդ» [5, էջ 207]: «Ըստ արաբների հին սովորության / Փաթեց *ապարոշն* ու նստեց սեղան» [6, էջ, 139]:

Հալմա՝ փաթեց, որ մահմեդականները կապում են գլխարկի վրայից: «Հեկեկաց տխուր և աղիողորմ, / Եվ գլխի *հալման* նետելով մի կողմ....» [6, էջ 51]:

Սուրմա < պարսկ. surme՝ «ծարիր՝ աչքերը, հոնքերը ներկելու համար»: «Կաթ էր արյան հետ շիկնումն աննման, / Մոր սև ակներից՝ աչքերի *սուրման*» [6, էջ 15]:

4. Երգ, երաժշտական գործիք

Մուրրիք: Բառը պոեմում գործածված է մեկ անգամ, որ ծանոթագրություններում բացատրվում է՝ «թափառաշրջիկ երգիչ» [6, էջ 271] «Նրանց շնորհիվ թաղի քաղցրաձայն / Երեխաները *մուրրիքներ* դարձան [6, էջ 63]: ՀԲԲ-ում՝ *մարուպ* է [5, էջ 374]: Հայերենի բարբառներում հանդիպում է *մարրըք, մարրբու* տարբերակներով՝ «1. Երգիչ, երգ ասող, գուսան: 2. Գնչու, բոշա: 3. փխբ. Ժլատ, կծծի»՝ «Մտրբու խաղ որ խլսնի, նեյնիմ-նեյնիմ կընկնի» [2, էջ 86]:

Չենգ: Արևելյան երաժշտական գործիք: «Նրանց գործն էր նուրբ խոսքեր հորինել, / Չենգին՝ նվագել, սրինգին՝ երգել» [6, էջ 63]:

Ռոբաբ: Արևելքում տարածված լարային երաժշտական գործիք. «Հառաչանքի հետ *ռոբաբի*, չենգի՝ / Համահնչում է հառաչը զույգի» [6, էջ 63]:

Ռուդ: Լարային երաժշտական գործիք՝ «*Ռուդին* ձայնակից՝ երգեց նա ուրախ/ Մի քանի քնքուշ գագելներ չքնաղ» [6, էջ 63]:

5. Կրոնական բառեր

Ալլահ < արաբ. *allah*՝ «Աստծու անունը մահմեդական կրոնի մեջ».
«Ալլահ, լո՛ւյս տուր ինձ սիրո ակունքից, /Եվ մի՛ տանիր այդ սուրման իմ
աչքից» [6, էջ 43]: Պոեմում զուգահեռաբար գործածված է *Աստված բառը՝*
«Երդվում եմ աստծով, դու ինձ / Մի՛ զրկիր քեզ մոտ եղած պաղ ջրից» [6,
էջ 236]:

Դերվիշ/դերվիշ < պարսկ. *derviš*՝ «մահմեդական կրոնավոր. ընդհան-
րապես թափառական», փխբ. անհասկացող, բթամիտ, դժմագլուխ» [5,
էջ 499]. «Հարց ու փորձ արավ, գտավ վերջապես, / Պառկած մի տեղում
մերկ *դերվիշի* պես» [6, էջ 232]:

Թաքալիր/թաքիր: Պոեմի ծանոթագրություններում *թաքալիր*-ը բա-
ցատրվում է «բառերի արտաբերություն. այսինքն՝ «Ալլահ աբբար»՝ «Ալլահը
մեծ է» [6, էջ 272]:

«Մենք նրա համար կյանք էինք զոհում, /Իսկ նա անդադար «թաքալիր» էր
կոչում [6, էջ 95]: Կուրբան Բայրամ տոնի ժամանակ մահմեդականները
կրկնում են տոնական աղթոքը՝ *թաքալիրը*:

Հադիս / խադիս «նորություն»⁶: Փոխառություն է արաբերենից: Իսլա-
մի բարոյական ուսմունքը շարադրված է Սուննայում՝ հադիսների ժողովա-
ծում (արաբ. *սուննա*՝ սովորույթ, ավանդույթ): Հադիսների նշանակությունը
մեծ է իսլամական կրոնում, քանի որ Մուհամեդ մարգարեն ոչ միայն
հայտնությունների մասին էր խոսում, այլև մեկնում էր դրանք, ինքն իր
օրինակով ցույց էր տալիս, թե ինչպես պետք է ապրի մահմեդականը:
Մեկնությունները, ըստ մահմեդականության, նույնպես տրված էին Ալլահի
կողմից. «Օ՛, մի՛թե դու չես կարդացել «հադիս» - «Գթա՛ դու, եղբայր եղիր
գթության/ Որ ուրիշներն էլ քեզ վրա գթան» [6, էջ 38-39]:

⁶ *Սուննան* (արաբ.՝ «նմուշ, սովորույթ, օրինակ»), որում տեղ են գտել Մուհամեդի քարոզները, խոսքը, արարքները, բաղկացած է *հադիսներից* (արաբ.՝ «նորություն, պատմություն»): Սուն-
նայում ներկայացվում են մահմեդական համայնքի կրոնական, իրավական, բարոյական
պատկերացումները, կանոնները: Հադիսներում թվարկվում են Մուհամեդ մարգարեի խոս-
քերի և գործերի վկաների անունները, տեղեկություններ մարգարեի գործունեության և խոս-
քերի մասին: Տե՛ս [7, էջ 321], նաև

<https://dic.academic.ru/dic.nsf/islam/830/%D0%A5%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D1%81>

Հաջի < արաբ. *hāǧ, hāǧi*. «1. Մահմեդական, որ ուխտ է գնացել Մեքքա՝ Քաաբա: 2. Նման. Քրիստոնյա, որ ուխտ է գնացել Երուսաղեմ Քրիստոսի գերեզմանին, մահտեսի: 3. կրոն. Պատկեր կամ այլ նախշ, որ Երուսաղեմ գնացող ուխտավորները դաջել են տալիս իրենց ձեռքերի և կրծքի վրա» [5, էջ 56]: «Նրանց խորհուրդից հայրն ուրախացավ./ Համբերեց, մինչև *հաջի* օրն հասավ, /Պահանջեց մի ուղտ. լավ զարդարեց այն / Եվ սիրած որդուն նստեցրեց վրան» [6, էջ 42]: Խոսքը բուժման նպատակով Մեջնունին Մեքքա ուխտագնացության տանելն էր, որով նա պետք է բուժվեր խելագարությունից: Հաջը ուխտագնացությունն է դեպի մահմեդական սրբավայրեր՝ Մեքքա՝ Քաաբա կամ Մեդինա՝ Մուհամեդի գերեզմանին այցելության, որ համարվում է յուրաքանչյուր մահմեդականի պարտքը:

Խուդբա - «խուդբա կարդացող». *խուդբա* կարդացողը կոչվում էր *խադիբ*: «*Խադիբ*՝ ես գուցե, խուդբա կարդացող, / Եվ դրա՞ համար կրում ես սև քող» [6, 108]7:

Խուդբա < արաբ.՝ «*ուրբաթ օրվա աղոթք*»: Մահմեդականության մեջ այս աղոթքները պարտադիր են ուրբաթօրյա և տոնական օրերին: Սովորաբար պետք է բաղկացած լինեն երկու մասից. առաջինը դաստիարակչական բնույթի է, երկրորդը աղոթք է բոլոր մահմեդականների համար: Մզկիթում տեղի է ունենում տոնական աղոթք, որից հետո ընթերցվում է *խուդբա*: Այն սովորաբար սկսվում է Ալլահի և Մուհամեդ մարգարեի հիշատակումից, այնուհետև բացատրվում է հաջի ծագումը և զոհաբերության կարգը: Ավագ մոլլան հաճախ ընթերցում է մարգարեությունը հանգավորված քառյակներով: *Խուդբաները* կատարվում են նամազից առաջ:

Քաաբա-մահմեդականների ուխտագնացության գլխավոր սրբավայրն է Մեքքայում: Այս տաճարի հրապարակում գտնվում է «սև քարը»: Ամեն տարի այստեղ կատարվում է մահմեդականների գլխավոր տոներից *Կուրբան բայրամ*:

6. Ընդհանուր բառեր ը [6, 273]:

Դիրհեմ: Կշեռքի չափ, նաև արծաթե դրամ. «Եվ իղձով վառված՝ անում էր բարին / Ու *դիրհեմներ* էր բաշխում խեղճերին» [6, էջ 10]:

7 Աբբասյանների օրոք խադիբը հագնում էր սև գույնի հագուստ:

Սալամ < արաբ. *salām*՝ «փրկություն, խաղաղություն, ողջույն»՝ «Ողջույնի խոսք, որով ողջունում է մահմեդականը մահմեդականին» [5, էջ 169]⁸: «Մեջնունը, առնելով *սալամը* խոնարհ, / Հարցրեց.- Ո՞վ ես, անծանոթ եղբայր» [6, էջ 200]: Մահմեդական աշխարհում բարևողն ասում է՝ *Սալամ ալեյքում*՝ «խաղաղություն լինի ձեզ վրա», իսկ բարևն առնողը պատասխանում է «Վա ալեյքում էս-սալամ»՝ «Եվ ձեզ վրա լինի խաղաղություն»:

Սալամ բառը պայմանականորեն կարելի է համարել հատկական փոխառություն:

Եզրակացություններ

Նիզամիի «Լեյլի և Մեջնուն» պոեմի թարգմանությունում որոշակի թիվ են կազմում հատկական փոխառությունները:

Ամփոփելով՝ կարող ենք արձանագրել, որ պոեմի թարգմանությունում մեր դիտարկած հատկական փոխառություններից արաբական ծագում ունեն *ալլահ, բեյթ, գազել, խալիֆ, հադիս, հաջի, շեյխ, սալամ, սուլթան, քասիդ, իրանական՝ դերվիշ, խոջա, շահ, շահնշահ, սուրմա* բառերը: Բառերի մի մասը յուրացվել և մերվել է հայերենի բառապաշարին:

Նիզամիի «Լեյլի և Մեջնուն» պոեմի թարգմանիչները կարողացել են պահպանել պոեմի արևելյան յուրօրինակ կոլորիտը՝ գործածելով բազմաթիվ հատկական փոխառյալ բառեր, որոնք յուրահատուկ տեսք և հմայք են տալիս այս հուզիչ, անմահ ստեղծագործությանը:

Գրականության ցանկ

1. Աղայան Էդ., Արդի հայերենի բացատրական բառարան, «Հայաստան» հրատ. Ե., 1976, 1615 էջ: 2. Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, Խ.Դ. Ե., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2007, 452 էջ:

3. Հայրապետյան Ա., Օտար բառերի բառարան, Ե., Հեղինակային հրատ., 2011, 642 էջ:

⁸ Բառարանում բերվում է հետևյալ օրինակը.մի մահմեդական, ճանապարհին մի հայի հանդիպելով, սալամ տվեց՝ կարծելով թե մահմեդական է, նա էլ սալամն առավ, բայց երբ մահմեդականն իմացավ, որ նա գյավուր է, սկսեց պահանջել, որ նա սալամը հետ տա:

4. Զրբաշյան Էդ., Մախչանյան Հ., Գրականագիտական բառարան, Ե., «Լույս» հրատ., 1972, 296 էջ:
5. Մալխասեանց Ստ., Հայերէն բացատրական բառարան, հհ. 1-4, Ե., ՀՍՍՌ պետհրատ., 1944-1945:
6. Նիզամի Գյանջևի, Լեյլի և Մեջնուն, Ե., Հայպետհրատ, 1947, 244 էջ:
7. Սարգսյան Ա. Հ., Կրոնի տեսություն և պատմություն, Ե., Հեղինակային հրատ. , 2014, 378 էջ: .
8. Словарь литературоведческих терминов, М., «Просвещение», 1974, 509 с.
9. <https://dic.academic.ru/dic.nsf/islam/830/%D0%A5%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D1%81>